

Юськів Б. М.

старший викладач кафедри мовної підготовки
Львівського державного університету внутрішніх справ
ORCID: 0000-0002-0602-0630

ФЕНОМЕН СВОБОДИ ЯК ЦІННІСНО-МЕНТАЛЬНА ОСНОВА УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ

PHENOMENON OF FREEDOM AS A VALUE-MENTAL BASIS OF UKRAINIAN CULTURE

Стаття присвячена дослідженню сутності української свободи як однієї із ключових ціннісних орієнтацій людини в світі. Показано, що свобода є не лише політико-правовим явищем, а й глибоким духовно-культурним архетипом, який визначає українську ментальність. Розкрито історичні, філософські, психологічні та культурні виміри поняття свободи, простежено його еволюцію від традицій вічного самоврядування до сучасного демократичного суспільства.

Цінності життя і свободи, рівності і справедливості, дані фактом народження людини, забезпечують її взаємодію із суспільством, що є умовою майбутньої дієздатності, соціального і духовного становлення, реалізувати можливість бути людиною свого століття і часу. Проблемою цих цінностей як базових орієнтирів людини на світ полягає в тому, що кожна історична епоха дає цим цінностям свою аксіологічну інтерпретацію.

Досліджено, що ідеал української свободи пов'язаний з прагненням до волі, яка є не лише юридичним правом на вибір і дії, а й фундаментальною цінністю, що означає бути собою, мати можливість вільно розвиватися, а також діяти автономно та без зовнішнього примусу. Цей феномен відображає стійкість перед повсякденними викликами та відповідає українській культурі, яка цінує самовизначення і незалежність.

Доведено, що для українського народу свобода завжди була не лише ідеєю, а й способом життя, духовним стрижнем і рушієм історичного розвитку. Вона проявлялася у боротьбі за незалежність, у прагненні до самоврядування, у народній моралі та фольклорі. З огляду на це, дослідження феномена свободи як ціннісно-ментальної основи української культури має не лише теоретичне, а й практичне значення – особливо в контексті сучасних викликів війни, демократичних перетворень і цивілізаційного вибору України. На відміну від імперських культур, де переважає колективна покірність, українська ідентичність вибудовується на свободі індивідуальності. У цьому полягає її демократичність і гуманізм.

Ключові слова: національна ментальність, свобода, воля, феномен, архетип, етнічна самосвідомість, вільний вибір, ціннісні орієнтири.

The article is devoted to the study of the essence of Ukrainian freedom as one of the key value orientations of man in the world. It is shown that freedom is not only a political and legal phenomenon, but also a deep spiritual and cultural archetype that defines the Ukrainian mentality. The historical, philosophical, psychological and cultural dimensions of the concept of freedom are revealed, its evolution from the traditions of veche self-government to modern democratic society is traced.

The values of life and freedom, equality and justice, given by the fact of a person's birth, ensure his interaction with society, which is a condition for future capacity for action, social and spiritual formation, to realize the opportunity to be a person of his century and time. The problem of these values as basic guidelines for a person to the world is that each historical era gives these values its own axiological interpretation.

It has been studied that the ideal of Ukrainian freedom is associated with the desire for freedom, which is not only a legal right to choose and act, but also a fundamental value, which means being oneself, having the opportunity to develop freely, and also to act autonomously and without external coercion. This phenomenon reflects resilience in the face of everyday challenges and corresponds to Ukrainian culture, which values self-determination and independence.

It has been proven that for the Ukrainian people, freedom has always been not only an idea, but also a way of life, a spiritual core and a driver of historical development. It was manifested in the struggle for independence, in the desire for self-government, in folk morality and folklore. In view of this, the study of the phenomenon of freedom as a value-mental basis of Ukrainian culture has not only theoretical, but also practical significance – especially in the context of modern challenges of war, democratic transformations and the civilizational choice of Ukraine. Unlike imperial cultures, where collective obedience prevails, Ukrainian identity is built on the freedom of individuality. This is its democratic and humanistic nature.

Key words: national mentality, freedom, will, phenomenon, archetype, ethnic self-consciousness, free choice, value orientations.

Постановка проблеми. Однією з фундаментальних цінностей особистості є свобода, яка проявляється як здатність діяти на власний розсуд. Ця здатність безпосередньо пов'язана з волею людини – важливим компонентом її внутрішньої сутності та організованим елементом психічної структури. Воля

проявляється у ситуаціях, де необхідно зробити вибір, ухвалити рішення та реалізувати його на практиці. Саме вона лежить в основі свободи самовираження, яка, в свою чергу, ґрунтується на праві власності. Воля і власність виступають основними передумовами свободи та запорукою її існування.

Коли особа підпорядковується чужій волі, вона втрачає статус власника себе і своїх рішень, перетворюючись на інструмент реалізації чужих інтересів. Лише через прояв власної волі та права на власність людина може засвідчити свою свободу, здатність формувати власне життя та брати відповідальність за зроблений вибір.

Поняття свободи є надзвичайно складним як для теоретичного осмислення, так і для реалізації у суспільному житті. З точки зору позитивізму, свобода – це радше уявлення, адже вона не має ані просторових, ані часових параметрів. Найчастіше її сприймають як «звільнення», тобто «свободу від». Такий негативний підхід створює ілюзію досягнення необмеженої свободи, залишаючи поза увагою питання «свободи для чогось», не розкриваючи справжньої суті свободи як джерела щастя і самореалізації.

Проблема свободи стає особливо гострою в періоди соціальних потрясінь і загострення конфлікту між індивідом і суспільством. Історія показує, що будь-яке обмеження людської свободи є формою насильства, в той час як добровільна відмова від неї – прояв духовного самознищення.

У сучасному українському науковому дискурсі свобода розглядається як одна з універсальних ознак буття українського народу. Вона проявляється у здатності робити вільний світоглядний і соціальний вибір, протистояти зовнішньому тиску – як соціального, так і природного походження – та брати на себе відповідальність за власні рішення й дії.

Метою статті є аналіз ціннісних вимірів свободи українців в історичному вимірі і в сучасних умовах, фокусування уваги на її визначальну роль у консолідації українського суспільства в умовах агресії і формуванні сучасної європейської нації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Культура кожного народу накладає свій відбиток на формування своїх уявлень про ключові цінності свободи. Свобода – одна з найвищих і найглибших категорій людського буття. Вона постає не лише як суспільна необхідність чи політична мета, а як невід’ємна частина людської гідності, духовної зрілості й самовизначення.

У світовій філософії питання свободи розглядали Арістотель, Августин, І. Кант, Г. Гегель, Ж.-Ж. Руссо, а в українській – Г. Сковорода, М. Костомаров, П. Юркевич, І. Франко, М. Грушевський. Ідеали свободи крізь призму ментальності українського народу досліджували В. Липинський, І. Мірчук, Ю. Липа, Д. Донцов, В. Щербаківський, Д. Віконська, Я. Ярема, Г. Ващенко, етнографи М. Юрій, В. Янів, Т. Онищенко, етнолінгвісти Г. Богданович, В. Русанівський, І. Шевельова, В. Жайворонко, В. Кононенко, О. Чередниченко, О. Ткаченко та ін. Сучасні дослідження української національної ментальності, її вимірів та проявів представлено в роботах Поповича М., Кримського А., Лісеєнко О., Вяткіної Н. та ін.

На думку сучасних науковців усвідомлення високої цінності свободи в українській національній мен-

тальності, архетип свободи як і інші етнічні архетипи та цінності, філософія серця, софійність світу є передумовою затвердження історичних звершень українського народу в їх загальнолюдській значущості, свободі та гідності [7, с. 26].

Досліджуючи сутність поняття свободи як фактор соціокультурних трансформацій українського суспільства, вчений Агаманюк З. зазначає, що свобода особистості не є абсолютною. Її відносний характер визначається відповідальністю особи перед суспільством у цілому, в її умінні так користуватися наданими державою свободами, щоб при цьому не придушувати прав і свобод інших людей, не вносячи безладу у соціальне життя суспільства. На даний момент актуальною стає не ідея досягнення свободи, а переживання її і вміння користуватися нею [2, с. 11].

Проводячи аналіз деяких аспектів теорії ментальності з точки зору онтології Лісеєнко О. акцентує увагу на архетипах, які відображені в характерних рисах української ментальності і коріння яких сягають у тисячоліття давньої історії нації. Саме архетипи, як глибинні підсвідомі пласти національної ментальності відображають особливості поведінки людей, моральних цінностей, світосприйняття, національної культури, історичної долі, художньої творчості нації. Авторка висловлює думку, що загальнокультурний компонент відіграє визначальну роль у формуванні концепту архетипу, бо саме культура визначає істичний досвід у цінностях життя, соціальних значень, традицій та вірувань, формування світу людини в ідеях свободи, блага, правди, краси, ін. [9, с. 53].

Репрезентуючи концепт «свобода», науковці слушно вказують, що свобода сумісна із деякими обмеженнями, які суб’єкт ураховує, тому свобода завжди відносна. Обмеження встановлюються як окремою особою, так і традиціями, мораллю, суспільством.

Результати досліджень. Для того щоб усвідомити власну цінність свободи, її слід розглядати як об’єкт історико-філософського осмислення. У добу Античності свобода розумілася як реалізація суверенітету громади, з акцентом на її захист від зовнішніх загроз і внутрішніх конфліктів, при цьому надаючи перевагу спільному інтересу над індивідуальним. У Середньовіччі свобода трактувалася як здатність людини обирати між шляхом до спасіння або до духовної загибелі. Новий час надав свободі нового змісту – її почали розуміти як усвідомлену необхідність, що ґрунтується на раціональній вірі в те, що «порядок у розумі» відображає «порядок у природі».

Свобода розглядається у філософії як здатність людини діяти відповідно до власної волі, а не під зовнішнім примусом. І. Кант визначав свободу як автономію волі, тобто можливість діяти згідно з моральним законом, який людина встановлює сама для себе. Г. Гегель тлумачив свободу як усвідомлену необхідність, тобто розуміння меж власної діяльності.

Українська філософська думка розвиває ці ідеї в особливому ключі – поєднуючи свободу з моральністю, духовністю та любов'ю до ближнього. Г. Скорохода вважав свободу найвищим благом і стверджував, що справжня свобода можлива лише тоді, коли людина «знає себе» й живе в гармонії з природою та Богом. Таким чином, у філософському аспекті свобода – це не хаос і не всюдозволеність, а внутрішня дисципліна духу. Її основа – моральна автономія, здатність до вибору добра, а не лише звільнення від зовнішнього тиску.

З психологічного погляду свобода – це здатність до саморегуляції, самоконтролю, творчості та відповідальності. Людина стає вільною тоді, коли вона здатна усвідомлювати власні мотиви, критично мислити й не піддаватися маніпуляціям.

Українська психологічна традиція трактує свободу як активну життєву позицію. Саме тому в умовах воєнного стану, кризи чи втрат українці демонструють феноменальну стійкість і здатність до самопожертви – це прояв «внутрішньої свободи духу».

Відтворюючи події минулого та актуальні факти сьогодення, термін свобода набуває різних смислів. У великому тлумачному словнику української мови є різні тлумачення терміну свобода: відсутність політичного й економічного гноблення, утиску та обмежень в суспільно-політичному житті якої-небудь верстви або всього суспільства; воля; державний суверенітет; перебування не під арештом, не ув'язненим, не в неволі і т. ін.; життя, існування і т. ін. без залежності від кого-небудь, можливість поводитися на свій розсуд; «можливість діяти без заборон і перешкод у якій-небудь галузі» [6, с. 1109].

У Світовому словнику українських синонімів свобода трактується як воля, свобода, призвілля, роздолля, незалежність, самостійність. Вибір залежить від контексту: для позначення відсутності обмежень вживають «воля» та «привілля», а для статусу країни або народу «незалежність» і «суверенітет» [5]. Зіставлення синонімів свобода у словнику синонімів свідчить про наявну в українців традицію цих моральних категорій як ключових цінностей.

В українській національній ментальності свобода набула архетипічного статусу, тому що принцип свободи проходить крізь всю українську культуру та історію. Піонерами в застосуванні поняття ментальності в історії стали французькі учені, що належали до школи «Аналів». Це поняття було введено у значенні «духовних формацій» історичних спільнот, латентних, глибинних засад їх свідомого та несвідомого затвердження в унікальних формах буття. Вони орієнтувалися на пошуки фундаментальних, стійких структур свідомості, які, на їхню думку, визначали стрижень історичного розвитку [13, с. 370].

Поняття ментальності широко застосовується в сучасній науці, воно стало набуток громадської думки, предметом філософських і соціокультурних роздумів. Ментальність пронизує все людське життя, вона присутня на всіх рівнях свідомості і поведінки людей, і тому так важко підібрати її визначення, ввести в якісь рамки.

Якщо звернутися до відповідних лексиконів, словників, то поняття «ментальність» – це загальний спосіб мислення, відчуття та ставлення до світу, характерний для певного народу, групи людей або навіть окремої людини. Це як призма, крізь яку людина сприймає реальність, і яка формується під впливом культури, історії, традицій та життєвого досвіду. Слово «ментальність» походить від латинського «mens» або «mentis», що означає «дух» або «думка». З латинської мови це слово перейшло у французьку та англійську мови як «mental», що означає «пов'язаний з розумом» чи «розумовий».

Філософське визначення цього поняття можна знайти у філософському енциклопедичному словнику: ментальність (від лат. Mens (mentis) – спосіб мислення, склад душі) – характеристика специфіки сприйняття та тлумачення світу в системі духовного життя того чи іншого народу, нації, соціальних суб'єктів, що уособлюються певними соціокультурними феноменами. При усій багатоманітності тлумачень ментальності під нею здебільше розуміють стійкі структури духовного життя, які утворюють певний «рамковий формат» сприйняття світу і визначають той чи інший спосіб дії [13, с. 369].

На думку Юрія М., менталітет – це не особливий національний логос і не апріорна система цінностей (частина ідеології), а певний соціально-психологічний стан суб'єкта – етносу, нації, народності, громадян, що втілює у собі (не «в пам'яті народу», а в його підсвідомості) результати тривалого й усталеного впливу етнічних, природно-географічних і соціально-економічних умов проживання суб'єкта менталітету [16, с. 131].

Українські дослідники рис національного характеру вказували, що основними чинниками, які визначають особливості характеру народу, є етнічна самосвідомість (етнофора), яка являє собою здатність ідентифікувати себе з певним етносом, відокремлюючись від усіх інших, та колективна етнічна самосвідомість, або етнічна ментальність, яке інтегрується свідомістю [11, с. 215]. Вони по-різному оцінювали значення свідомості в становленні етносу та нації, особливу увагу приділяючи або національному характеру, психологічним характеристикам народу або визначенню носіїв національної свідомості.

Першим дослідником, що зайнявся питанням української етнопсихології, був М. Костомаров. Властивості українського народу чудово відображені Костомаровим у його відомій *Книзі життя українського народу*, у якій виразно підкреслений ідеал свободи, підкреслюючи, якщо Господь карає, то гіршою карою від потопа, війни чи мору є покарання неволею. І згідно з тим є похвала ладу, в якому «не буде ні царя, ні царевича, ні царівни, ні князя, ні графа, ні герцога, ні сіятельства, ні превосходительства, ні пана, ні боярина, ні кріпака, ні холопа» [8, с. 28]. Тут влучно підкреслена думка, що підставою нашого життя має бути лад, який дав би змогу кожному самовиявлятися по своїх здібностях і вартості. І навпаки, підкреслено брак протиставного прямивання в українця – брак у нього чесноти під-

порядкування. Тому для українця «виправданою є війна за свободу, в обороні віри (отже основних прав людини), визволення невольників, виборення соціальних прав, а також похвала релігії як запоруки правопорядку й гаранта свободи» [15, с. 28].

Прагнення до свободи простежується в усій історії українського народу. Ще в часи Київської Русі існувала традиція вічового самоврядування колективного прийняття рішень громадою. Саме звідси бере початок український демократизм, заснований на ідеї рівності та спільної відповідальності.

У період Козацької держави свобода стала головним принципом суспільного устрою. Козацьке військо було не лише бойовою організацією, а й політичним утворенням із власним демократичним правлінням. Кожен козак мав право голосу, а гетьман обирався загальною радою. У цьому виявилася глибинна національна традиція прагнення до волі, справедливості та самовизначення.

М. Грушевський у своїх працях підкреслював, що українці ніколи не мирилися з деспотизмом і завжди боролися проти будь-яких форм поневолення. Ця риса менталітету пояснює тривалу історію визвольних змагань – від козацьких повстань до сучасної боротьби за незалежність [5].

Антонович В. у відомій статті «Три національні типи народні», досліджуючи різниці психологічні, різні форми соціального побуту та його ідеалів, різниці культурні, мовні, різниці в етичних поглядах і поняттях дійшов до висновку, що від міри чуйності, від того як народ переймається навколишніми враженнями залежить характер народу, його суспільність і політичний стан, нарешті здатність до розвитку. Словами автора, українець – це тип меланхоліка: не вмє відразу відповісти на подразнення. Але ще ясніше характер народу проступає крізь його політичні ідеали. Такими в українців дослідник називає правду й громадську рівноправність, вбачаючи такий ідеал у стародавньому вічі, в козацькій раді, де всі мали повну волю і рівноправність [1, с. 10].

Відомий український вчений Іван Мірчук, який довго очолював Український науковий інститут у Берліні, зауважував, зокрема, що український народ відкидає рішуче всі форми співжиття, передумовою яких є суворі дисципліна і повне підпорядкування волі вищого, забуваючи, що це має згубний вплив на інтереси загалу, а в результаті – і на його власну користь [10, с. 18].

Інший дослідник психіки українців С. Шелухін також вважав найбільш притаманною українському народові рисою вільнолюбність, якою вони дорожать більш за все, здатність до наук та ремесла. Перебування українців довгий період у складі інших держав призвели до руйнації духовності України, затемнення національної свідомості і пригнічення чуття національної і людської гідності, втрати історичної пам'яті і ігнорування історичних традицій. Правдивому українцеві властива непереможна любов до волі і ненависть до рабства і неволі, про що свідчать козацькі думи, пісні та інші жанри фольклору, відчуття власної гідності, яку можна

запевнити тільки свобода, гарантована повною економічною незалежністю (насамперед приватною власністю), підставою яких є соціальна рівність, такий державний лад, який би забезпечував права й волю кожного громадянина й сприяв розвиткові й правові його здібностей, іншими словами, який відповідав би природному індивідуалізму українця – його характеристичному прямованню до самовияву [14, с. 8].

Із зазначеними етнополітичними і етнопсихологічними рисами, особливо волелюбності і рівноправності, почуттям власної гідності українцям властиве почуття поваги до чужої гідності, схильність до певних зовнішніх форм, що традиційно встановилися, так званих «законних речей» (етикет, любов до чистоти, і порядку, краси життя). Ці риси наближають українця до західноєвропейської культури – в дечому до германців, з їх солідністю, діловитістю, любов'ю до комфорту, порядку, чистоти і в дечому до романської культури – потягом до форми, елегантності, бажання внести у все красу, висвітлити нею кожен сферу життя, взагалі світлим і радісним поглядом на життя [15, с. 172].

Певні відмінності у психіці, культурі, політичному і економічному способах життя українців різних регіонів полягали у його історичному розвитку. Протягом століть Галичина належала до іншої держави, до іншої церкви, ніж Велика Україна, і жила під іншими культурними впливами (переважно польськими і німецькими) культурними впливами. Наддніпрянці – це переважно люди східноєвропейської культури і свідомості. Вони, хоча й відрізняються від росіян, проте з останніми їх єднає дуже багато, оскільки 10–12, 7–8 поколінь українців відповідно відповідно на Лівобережній та Правобережній Україні формувалися разом з росіянами і у складі Російської імперії. Світогляд галичан генетично формувався і рівнявся на західноєвропейську – австро-німецьку і польську культури, звичаї і традиції, оскільки, життя прадідів і дідів сучасних галичан проходило у складі Польської та Івсто-Угорської держав. Галичани зазнали багатовікової асиміляції і виробили навіть типово західноєвропейські, але українським підґрунтям, культурні, релігійні та побутові традиції. Це зменшує можливість для наддніпрянців у сучасній державній політиці стати на бік галичан і навпаки [15, с. 161]. Двоєкий вплив на українське державотворення мало існування та діяльність греко-католицької церкви в Галичині. Залежна від Ватикану уніатська церква в Галичині сформувала універсальний західноєвропейський католицький менталітет, який докорінно відрізняється від православного візантійського менталітету Наддніпрянської України. З іншого боку, саме належність до греко-католицької церкви за часів панування Польщі ідентифікувала національну належність українців Галичини.

Християнство значно вплинуло на розуміння свободи в українській культурі. Євангельське вчення говорить: «І пізнаєте правду, і правда зробить вас вільними». Таким чином, свобода ототожнюється

з духовним очищенням, з відмовою від гріха, егоїзму та рабства пристрастей.

Ващенко Г. наголошував, що свобода без моралі перетворюється на свавілля. Людина може бути істинно вільною лише тоді, коли вона вмє підкоряти свою волю добру, правді та любові. Українська духовна традиція поєднує ідею свободи з відповідальністю перед Богом, родиною, суспільством [3].

Відмінності між українцями Наддніпрянської України і Галичини існують не лише у діалектах мови, психології та різних церковних конфесіях, а й у правосвідомості. Загальноросійське право у Наддніпрянській Україні, хоча й існувало завжди з українізованими рецепціями, було остаточно введене в 1840 р., проте на рівні звичаєвого права серед 90% населення залишилося право українське з притаманним йому постулатом рівності. В Галичині з 1435 р. замість українського права був уведений католицький польський «Вісліцький статут», а в 1797 р. – австрійське право, з його всілякими заохоченням підприємництва і нагромадження [15, с. 163]. Щодо характерних рис населення Галичини, то поміж них слід назвати виску релігійність, історично вироблені в ньому працьовитість і слухняність, зокрема його вміння господарювати, економити і розподіляти результати своєї праці, а також цілеспрямованість, поміркованість і національний патріотизм, які за умови кваліфікованого керівництва могли б стати добрим підґрунтям державотворення. Натомість у населення Наддніпрянської України, й передусім української інтелігенції, яка в більшості була селянською за походженням і тому віддавала перевагу соціальному визволенню перед соціальним, історично виробилися анархізм, ради-

калізм і народництво, «віра в доброго і розумного господаря», який наведе порядок і звільнить народ.

Висновки. Отже, українська свобода – це багатогранний феномен, що охоплює як правові, так і особистісні, культурні та історичні виміри. Ідеал української свободи пов'язаний з прагненням до волі, яка є не лише юридичним правом на вибір і дії, а й фундаментальною цінністю, що означає бути собою, мати можливість вільно розвиватися, а також діяти автономно та без зовнішнього примусу. Цей феномен відображає стійкість перед викликами та відповідає українській культурі, яка цінує самовизначення і незалежність.

Свобода є центральною цінністю української ідентичності. Вона формує не лише політичну свідомість, а й національний характер. Українець – це людина, яка прагне бути господарем на своїй землі, жити за власними законами й зберігати людську гідність.

Сьогодні, коли Україна переживає найскладніші випробування, ідеал свободи стає не просто символом, а практичним дороговказом. Саме завдяки йому українське суспільство зберігає стійкість, оптимізм і віру в майбутнє.

Феномен української свободоловності у протистоянні з Росією полягає в глибоко вкоріненій історичній традиції боротьби за самовизначення та державність, проти російського імперського втручання, що проявляється в невтомному прагненні до суверенітету, самостійності та захисту власної ідентичності, незважаючи на багатовікові спроби асиміляції та поневолення. Ця боротьба спирається на національну свідомість, правову культуру та бажання жити вільним суспільством, захищеним від свавілля держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Антонович В. Три національні типи народні. Моя сповідь. Вибрані історичні та публіцистичні твори / Упор. О. Тодійчук, В. Ульяновський. Вст. Ст. та коментарі В. Ульяновського. К.: С. 91–92.
2. Атаманюк З. М. Свобода як фактор соціокультурних трансформацій сучасного українського суспільства: монографія. Одеса. Видавничий дім «Гельветика», 2020. 316 с.
3. Ващенко Г. Виховний ідеал. Підручник для виховників, учителів і українських родин. Брюссель, 1975. 208 с.
4. Грушевський М. Історія України-Руси: в 11 томах, 12 книгах / Редколегія: П. С. Сохань (голова) та ін. Київ: «Наукова думка», 1991–1998. Пам'ятки історичної думки. Т.1. С. 3.
5. Всесвітній словник синонімів української мови [Електронний ресурс] / worldwidedictionary. Org. URL: <http://uk.worldwidedictionary.org>.
6. Великий тлумачний словник української мови / Уклад. І голов. Ред. В. Т. Бусел. К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2001. 1440 с.
7. Гюльхан Ю. Б. Прояви свободи в національній ментальності українського народу. Перспективи. Соціально-політичний журнал. 2022. № 2. С. 26–31.
8. Костомаров М. Закон Божий. Книга буття українського народу. К.: Либідь, 1991. 40 с.
9. Лісеєнко О. В. Архетипи української ментальності з погляду онтології. Перспективи. Соціально-політичний журнал. № 4, 2022. С. 53–59.
10. Мірчук І. Світогляд українського народу. Спроба української характеристики. Генеза. К., 1994. № 2. С. 87–96.
11. Онищенко І. Етно – та націогенез в Україні (Етнолінгвістичний аналіз): Монографія. К.: Четверта хвиля, 1997. С. 204. Бібліогр.: С. 215–238.
12. Сковорода Г. Повна академічна збірка творів: за ред. Л. Ушакова, НАН України, Ін-т Філософії ім. Г. С. Сковороди, 2011. 1398 с.
13. Філософський енциклопедичний словник. Національна Академія Наук України. Інститут філософії ім. Г. С. Сковороди. Київ. Абрис, 2002.
14. Шелухін С. Україна – назва нашої землі з найдавніших часів. Вид.: DJVu. Прага, 1936. 248 с.
15. Янів В. Нариси до історії української етнопсихології / Упоряд. М. Шафовал. 3-тє вид., стереотип. К.: Знання, 2006. 342 с.
16. Юрій М. Етногенез та менталітет українського народу. Київ: «Таксон», 1997. 237 с.

Дата першого надходження рукопису до видання: 11.11.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 08.12.2025

Дата публікації: 31.12.2025